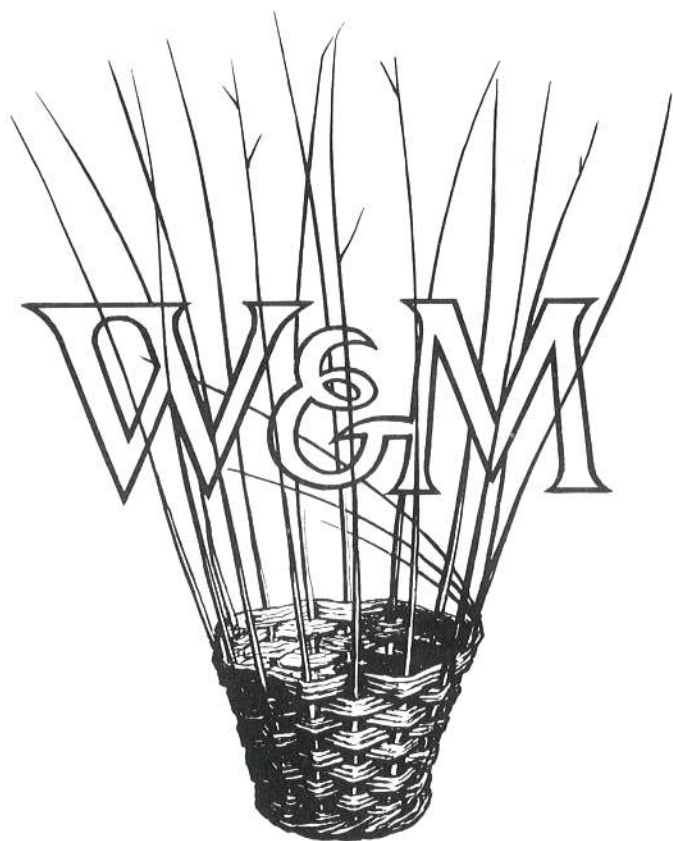

WILG & MAND

1984-4

WILG & MAND

BULLETIN VAN DE STICHTING WILG & MAND, GEVESTIGD TE IJSSELSTEIN

Doelstelling van de stichting: stimuleren van de belangstelling voor de mandenmakerij en de griendcultuur; organisatie van cursussen mandenvlechten; verzamelen van historische gegevens en materialen enz.

Bestuur:

Ch.W. Vink te IJsselstein, voorzitter
C. Tutein Nolthenius te Oisterwijk, secretaris
H.P. Verboord te Vlijmen, penningmeester
P. Craenen te Susteren
P. van den Dool te Boskoop
A.D. van 't Hoog te Veessen (gem. Heerde)
J. Ooms te Nootdorp
G.H. Pot - van Regteren Altena te Schoorl

Donateurs van de stichting ontvangen het bulletin gratis.

Minimum donatie f 15,-- per jaar

o-o

Redactie:

A. van 't Hoog (Veesen)
J. Ooms (Nootdorp)
G.M. Pot - van Regeteren Altena (Schoorl)
C. Tutein Nolthenius (Oisterwijk)

Bijdragen voor het bulletin kunnen gezonden worden aan het onderstaande adres, met vriendelijk verzoek het papier eenzijdig te gebruiken, liefst getypt en anders duidelijk geschreven.

Redactiesecretariaat, administratie en advertenties:

Nassaulaan 14, 5062 JN Oisterwijk, tel. 04242-82238

Bankrekening, t.n.v. de stichting Wilg & Mand, nr. 41 89 09 083

Amrobank te Vlijmen

Postgironr.: 26 95 726

Derde jaargang, 1984 nr.4 Verschijnt vier keer per jaar.

Inhoud van dit nummer:

Blz.

- 51 Donateursbijdrage 1985
51 Goed gereedschap is het halve werk (Ch.V.)
63 Wilgensoorten-inleiding en herkenning in de winter
(T.Rulkens)
69 Wij lazén voor U

o-o

Donateursbijdrage 1985

In dit nummer vindt u bijgesloten een acceptgirokaart voor het betalen van uw bijdrage voor 1985. Wij hopen dat u uw bijdrage van minimaal f 15,-- spoedig overmaakt. Wat u boven de f 15,-- geeft gaat in ons "Fonds" voor speciale doelen (uitvoeriger informatie hierover is te vinden in ons bulletin 1983-4). Donateurs die volgens onze boeken over 1984 nog niet betaald hebben kunnen dit zien op de acceptgirokaart.

Mocht u toch betaald hebben dan gaarne even een telefoontje naar onze penningmeester tel.: 04108-2252 met opgaaf van de datum waarop bank- of giro-overschrijving heeft plaatsgehad.

De penningmeester.

o-o

GOED GEREEDSCHAP IS HET HALVE WERK

EEN BIJDRAGE OVER EEN UNIEK STUK GEREEDSCHAP EN DE MENSEN DIE ER MEE WERKTEN; DOOR W.T. BUNNIK EN CH.W. VINK.

Het schil- of teenijzer

"Goed gereedschap is het halve werk" is een uitdrukking uit lang vervlogen tijden.

Terecht, want men werkte vroeger met handgereedschappen waarbij de mens zelf de krachtbron was.

Was het gereedschap niet scherp of niet goed afgesteld dan moest dit gecompenseerd worden door een extra krachtsinspanning. Goed gereedschap bepaalde ook in hoge mate de kwaliteit van het eindprodukt. In onze tijd gebruikt men veelal mechanisch handgereedschap wat minder vermoeiend is en vaak een beter eindresultaat oplevert.

En wederom is bovenstaande uitdrukking weer helemaal "in". Want elk zichzelf respecterende "doehetzel" beschikt over een respec-

tabele hoeveelheid mechanisch handgereedschap. Waarom bovenstaande inleiding? Ja, u raadt het goed, ook bij het teen schillen heeft de mechanisatie toegeslagen. De prachtige schilijzers van weleer roesten weg in schuren of op de zolder van menige IJsselsteiner. Er zijn in het IJsselsteinse nog enkele ouderen die van het maken van teenijzers en het schillen ermee veel afweten. Een reden voor enige leden van de Werkgroep "Oude Ambachten" om deze kennis voor vergetelheid te behoeden.

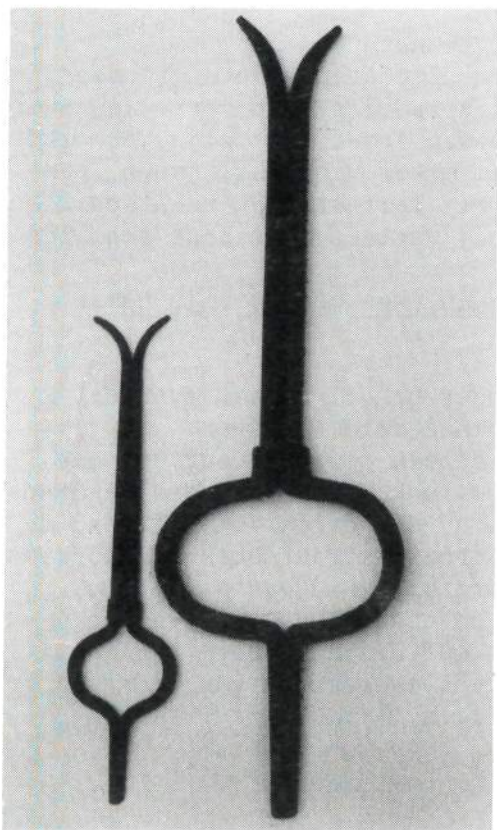
IJsselstein was vroeger omringd door grote griendpercelen. Eens was de griendverwerking van grote economische betekenis en aangenomen mag worden dat de meubelindustrie, die in IJsselstein een belangrijke plaats inneemt, haar ontstaan te danken heeft aan de griendverwerking.

Teen schillen is het verwijderen van de bast van één-, twee- of driejarige wilgetwijgen. Eénjarige twijgen noemt men "teen", twee- of driejarige twijgen "hout" of "stokken".

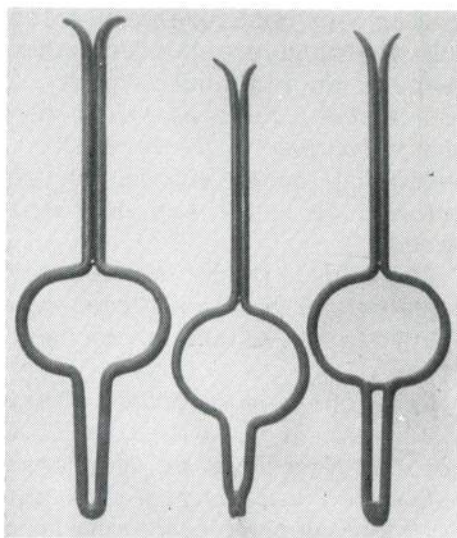
Het schillen wordt ook wel "trekken" of "witmaken" genoemd en de schilijzers ook wel "teen-" of "trekijzers". Onderstaand wordt ter vermijding van spraakverwarring zoveel mogelijk de meest gebruikte benaming "schillen" en "schilijzer" gebruikt. Hout schillen is aanmerkelijk zwaarder dan teen schillen daar driejarig hout nu eenmaal dikker en langer is dan eenjarige teen en daardoor ook meer bast bevat. Vandaar dat volwassen mannen meestal hout schillen, en vrouwen en jongeren meestal teen. Tussen de houtachtige massa en de bast bevindt zich het cambium of teeltlaagje. In dit laagje beweegt zich tijdens het groei-proces de op- en neergaande sapstroom. Het is dan ook wat kleverig en vochtig wat juist bij het schillen van groot belang is. Hoe vochtiger de cambiumlaag hoe makkelijker het schillen is. Vandaar dat de teen met het onder eind in het water gezet wordt om in het voorjaar het groei-proces te activeren (de teen loopt uit) zodat de cambiumlaag optimaal vochtig is en de bast daardoor gemakkelijker loslaat. Het gehele schilproces is toch nog in haar totaliteit een uitermate ingewikkelde zaak. Diverse factoren spelen een rol zoals: de keuze van de teen (er zijn soorten die slecht schillen), het water waarin de teen geplaatst wordt, het tijdstip van schillen (eind april tot uiterlijk half juni), de juiste vochtigheid van de teen - o wee als de bast te veel is uitgedroogd, wat een ergernis, vermoeidheid en geringe verdiensten - en vooral de kwaliteit van het schilijzer.

In het verleden voorzag de natuur de mensen in alles wat zij aan voedsel en gebruiksvoorwerpen nodig hadden. Van uiterst ingewikkelde chemische verbindingen voor het maken van bijv. plastic's was toen nog geen sprake. Zo leverden de grienden teen of hout voor het maken van allerlei soorten manden voor transport en

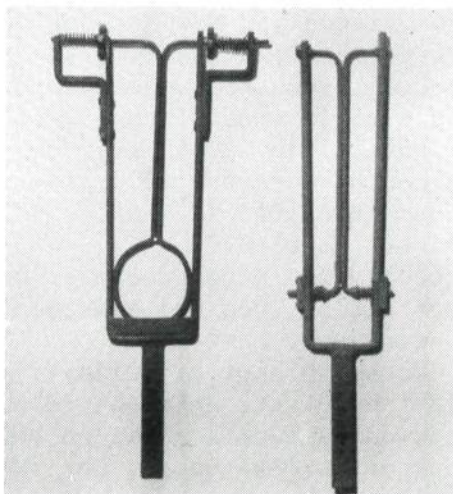
Originele schilijzers zoals ze meestal zijn gebruikt. Kenmerkend is de ring vlak boven de spanningsboog. Deze ring voorkomt het te ver uitbuigen van het bovengedeelte. Het vlakke rechthoekige deel, onder de boog, dient voor bevestiging met krammen aan de paal. De lengtematen van de ijzers variëren van 60 tot 125 cm.

Twee schilijzers met de mogelijkheid van een instelbare druk d.m.v. veren. De bevestiging aan de paal was zoals gebruikelijk d.m.v. krammen. Herkomst België. Vooral voor de lichte fijne teen in IJsselstein gebruikt.

De schilijzers met ring waren soms aan de bovenzijde te klemmen waardoor de teen scheurde, men noemde dit een te "straf ijzer". De hier afgebeelde ijzers hebben geen ring, dit geeft een wat lichtere vering. Het rechtse ijzer heeft als overgang aan de onderzijde nog een verbinding. De schilijzers zonder verbinding bevielen beter en loste ook gemakkelijker de bast.

opslag van hooi, kersen, vlees, aardappelen, vis, porselein en ook stofmandjes, hoedenmanden, wasmanden, flessenmanden, wiegen, hoepels en rijshout. Voorts uit het zwaardere hout: schoppen en bonestaken. Meestal wordt de teen geschild maar soms ook groen of grijs (ongeschild) verwerkt. Bovengenoemde manden kwamen tot het begin van deze eeuw in enorme hoeveelheden voor om langzamerhand tot aan de helft van de twintigste eeuw tot bijna niets te reduceren.

Begrijpelijk dat manden maken en allerlei nevenwerkzaamheden eens een grote industrie en vooral huisindustrie was. Gelukkig is er thans een hernieuwde belangstelling voor teenproducten.

Wellicht een gelukkig "terug naar de natuur".

Bovenstaande inleiding is nodig om drie stadsgenoten te begrijpen die via diverse gesprekken de lezers iets gaan vertellen over het maken van schilijzers en het werken ermee. Het zijn: de smid C. Hoogendoorn, hij vertelt over het maken van schilijzers; een 75-jarige IJsselsteinse huisvrouw, zij vertelt over teen schillen en de 75-jarige J. van Montfoort, hij vertelt over hout schillen.

De smid, ha, de smid is aan het smeden, hoe daverd zijn hamer naar beneden

Een bekend volksliedje wat niet meer geheel opgaat voor de bekende, in 1906 geboren, IJsselsteinse smid, de heer C. Hoogendoorn. Bij hem zijn we op bezoek geweest voor een gesprek over het maken van schilijzers, ook wel teenijzers genaamd. De 76-jarige krasse, heer Hoogendoorn, die circa 40 jaar lang de scepter zwaaide in de smederij Benschopperstraat hoek Molenstraat waar zeker al in 1800 een Hoogendoorn als smid was gevestigd, is zo vriendelijk geweest ons het een en ander over zijn vak te vertellen. "Het geheim van de smid" gaf hij hiermee prijs. Het bedrijf van dhr. Hoogendoorn is steeds overgegaan van vader op zoon zoals onderstaande tabel laat zien:

Cornelis geb. 1906

Albertus Gerardus 1875-1944

Kees 1846-1913

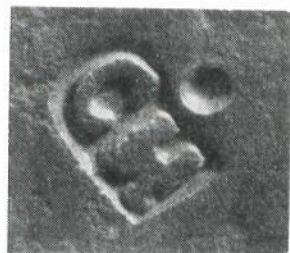
Albert 1820-1879

Hoewel dhr. Hoogendoorn er niet teveel bekendheid aan wil geven vertelt hij nog wel eens een klein karweitje te doen, al is dat veelal voor hemzelf.

Verder brengt hij zijn tijd niet in ledigheid door want hij laat vol trots enige beeldhouw- en schilderwerkjes zien. Een bekwaam ambachtsman is nu eenmaal op vele markten thuis en bezit ook artistieke gaven. Dhr. Hoogendoorn is een veelzijdig smid die

Bij de smid Hoogendoorn.

De initialen van smid Hoogendoorn op een teenmes.

zowel een paard kan beslaan (zwaar werk, merkt hij op) als gereedschap maken, zoals: teenmessen, wiedoorden (om gras te maaien) en schiljzers. Voorts werden er vroeger aardappelhakken, spaden, bijlen en houwelen gemaakt. Ook constructiewerk was hem niet vreemd. Jammer dat in het smidsvak noodzakelijk zulke wijzigingen tot stand moesten komen waardoor de romantiek grotendeels verdween. Het oude smidsvuur verdween en velen schakelden van reparatie en ander werk over naar massawerkzaamheden bijv.: containers, invalidenwagens, constructiewerkzaamheden zowel in staal als aluminium enz. Genoeg nu over het wel en wee van het smidsvak en over op het maken van de schiljzers. Schiljzers hebben alle nagenoeg dezelfde vorm. Op de vraag of er soms literatuur bestaat over schiljzers pakt Hoogendoorn een schitterend boek van R. v.d. Wal en P.A. Capel uit 1920 uit de kast. Prachtige tekeningen over het smidsvak in dit boekwerk, maar geen van schiljzers. De kennis omtrent het maken en de juiste vorm en vering zijn dan ook van vader op zoon overgegaan. Tot ongeveer 1965 worden nog schiljzers door Hoogendoorn gemaakt, daarna geen enkele meer. De teenschilmachine begon zijn intrede te doen. De maten van schiljzers variëren van 120 tot 250 cm, met een accent op een middenmaat van ± 170 cm. Klaar variëren de lengtematen van 60 tot 125 cm. Dhr. Hoogendoorn heeft in de bloeitijd van het schillen zo'n 12 à 15 klanten gehad en meer als 25 schiljzers

per jaar heeft hij zeker niet gemaakt. Vanaf 1935 is het maken van schilijzers minder gaan worden.

Voor en tijdens het schilseizoen was er voor de smid ook wel het een en ander te doen aan de schilijzers zoals het "keren" en "bijstellen", waarover straks meer. Voor het maken van een schilijzer is een goede kwaliteit ijzer nodig en voor het smidsvuur zijn speciale vetkolen nodig om het vuur gesloten te houden, zodat de warmte niet teveel verloren gaat. Naar gelang de maat van het schilijzer gebruikte dhr. Hoogendoorn rondijzer variërend van $9/16=14$ mm tot 1 Engelse duim= $25,4$ mm. Wij volgen nu het smeden van een schilijzer met een ontwikkelde lengte (recht en gestrekt dus) van 2×88 cm. De ijzers worden in 2 delen gemaakt en later onder nr. 5 aan elkaar geweld (zie tekening). De werkwijze gaat als volgt: het materiaal van rond 19 mm korten op 88 cm. Op 14 à 15 cm van onderaf het materiaal witgloeïend stoken en enigszins stuiken ter hoogte van nr. 5. Daarna de eerste bocht zetten bij nr. 5 waarna de bocht volgt bij nr. 3, de afstand van nr. 3 tot nr. 5 = 31 cm. Nu wordt het gedeelte tussen nr. 3 en nr. 5 gebogen waardoor het model op de tekening ontstaat, echter nog zonder punt bovenaan. Deze wordt er nu aangesmeed en alvorens het bochtje bij nr. 1 te buigen wordt eerst de ovale ring nr. 2 omgeschoven. Het gedeelte onder nr. 5 wordt nu aan elkaar geweld en gelijktijdig het onderste gedeelte rechthoekig gesmeed en van een stempel met het opschrift "C.H.D." voorzien. De twee afzonderlijke delen zijn nu tot een geheel samengevoegd en als laatste wor-

2
3
Noot: stuiken; het aanbrengen van een verdikking d.m.v. plaatse-
lijke verhitting.

4
5
Wellen: tot één geheel samensmelten van twee wellende (bijna
smeltend) stukken ijzer.

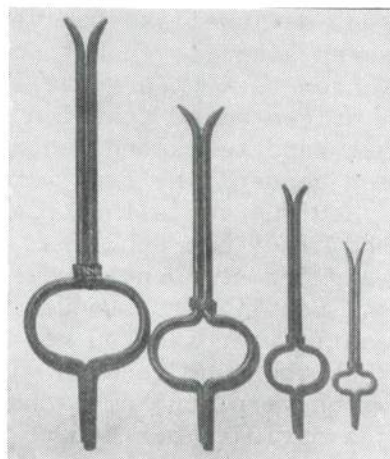
den de punten bij nr. 1 naar buiten gebogen. Het schilijzer is nu wel klaar maar nog niet voor gebruik gereed.

Als laatste handeling wordt het ijzer koud gezet, d.w.z. zonder verwarmen recht gemaakt met een tikje hier en een klapje daar. Dhr. Hoogendoorn geeft nu de fijne vakkneepjes weg, nl. hoe krijgt het ijzer bij nr. 1 de juiste spanning? Meer spanning wordt verkregen met een tikje op de binnenbocht bij nr. 5 en minder spanning met een tikje op de buitenbocht, tegenover nr. 4. De kunst is het schilijzer aan de bovenkant bij nr. 1 zoveel spanning te geven dat het optimaal werkt. Bij langdurig gebruik ontstaat er door slijtage aan de binnenkant van het ijzer een kuil, ook wel kil genaamd. De kunst is dan om de twee bovengedeelten van het schilijzer 60° à 90° te keren waardoor het ijzer aan de schilzijde weer glad is.

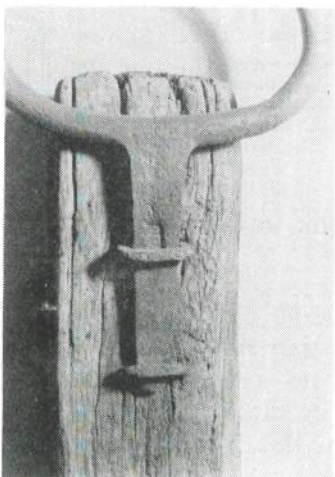

Op zoek naar het meest ideale schilijzer werd ook dit ijzer ontwikkeld. In IJsselstein weinig gebruikt. Herkomst België.

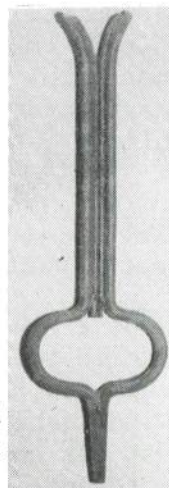
Voor ieder gezinslid een passend schilijzer, rechts een klein schilijzer voor het schillen van bijv. davidjes, werk voor vrouwen en kinderen. Geheel links een zwaar en groot ijzer voor het schillen van b.v. 10 voeters.

Een schilijzer wordt met krammen aan de paal bevestigd. Ook het maken van krammen was het werk van de smid. Zie de initialen van de maker van het ijzer: het smidsteken.

Origineel schilijzer opgelapt d.m.v. opgelaste stalen strip-pen. Hiermee wordt de standtijd van het schilijzer aanmerkelijk verbeterd.

Met bovenstaande beschrijving hopen Hoogendoorn en ondergetekenden dat het maken van schilijzers voor het nageslacht niet verloren gaat en de waardering voor een verdwenen beroep bestendig blijft.

Vreugde bij het komen en gaan van het schilseizoen

Het verhaal van een rasechte IJsselsteinse teenschilster van 76 jaar. Een gesprek, gekenmerkt door het genoeg en ongenoegen van het teen schillen.

De vreugde die het brengen van de schilijzers door de teenhandelaren bracht was het zich verheugen op een aardige bijverdienste, want de mogelijkheden voor een gezin om wat bij te verdienen waren schaars, en het schillen was een kans om vele materiële wensen te kunnen vervullen.

Na een maand schillen, wanneer men geradbraakt, vermagerd en met kapotte handen langzamerhand bij de pakken neerzat, was het een genoeglijke zaak wanneer de ijzers weer werden opgehaald.

Mevrouw vertelt dat ze op 10-jarige leeftijd, omstreeks 1920, begon met het schillen, ook wel "trekken" genaamd van "davidjes", waarvoor er op het ouderlijk erf en achter de schuur drie palen met schilijzers stonden. Om deze palen konden ingeval van regenachtig weer stokken met dekzeilen aangebracht worden om het schilwerk doorgang te doen vinden. De kinderen in het gezin van negen waren verplicht om, wanneer ze groot genoeg waren, minstens 5 bosjes davidjes per dag te schillen.

Zij haalden echter ook wel eens 10 bosjes per dag, en bij een schoolvrije dag soms wel 20 bosjes per dag. Als kind rende mevrouw tussen de middag snel naar huis om nog een bosje te trekken, wat ook na schooltijd gebeurde. De davidjes die door de jonge gezinsleden geschild werden kwamen voor in 3 maten: 80-100 cm, 100-120 cm en 120-140 cm. Hierna kwam klein grauw of mandenmaker van 140-200 cm voor de oudere kinderen. Boven deze maat wordt de teen telhout genoemd. Uit het gesprek met mevrouw blijkt dat de kinderen altijd met veel plezier naar huis toe

Noot 1: in negatieve zin werd de schilpaal ook wel bloedpaal, martelpaal of vleespaal genoemd.

Noot 2: in 1948-1952 werd er jaarlijks zeker 100 ton teen geschild te IJsselstein, i.v.m. de betugeling van het schoolverzuim controleerde de arbeidsinspectie streng op kinderarbeid. Kinderarbeid in georganiseerde vorm, bijv. bij ondernemers, kwam dan ook nagenoeg niet voor. Het huis schillen door jonge kinderen ontsnapte echter grotendeels aan het toezicht.

kwamen voor hun schilcorvee.

De strijd om het bestaan in deze tijd gaf de mensen vleugels wanneer er een extraatje te halen viel. De aanvang van het schilseizoen viel samen met de verjaardag van H.K.H. prinses Juliana op 30 april en eindigde meestal eind mei.

Van 10- tot 14-jarige schilde zij ieder jaar weer haar portie, waarna ze lange tijd door een dienstje in Utrecht, haar huwelijk en een eigen gezin voor het schilwerk uit de running was.

Helaas is mevrouw jong weduwe geworden met de zorg voor 5 jonge kinderen. Hoewel ze ondersteund werd door de kerk (weduwe- en wezenrente bestond nog niet) was het geen vetpot en op 33-jarige leeftijd neemt ze het teen schillen weer ter hand, daarbij geholpen door haar groter wordende kinderen. Wat in haar kinderjaren spelend wat bij verdienen was, werd nu een noodzaak om de nodige extra's te kunnen verdienen.

Tot aan haar 43e jaar heeft ze dat volgehouden, we laten haar zelf over die periode aan het woord.

"'s Maandags moest de was om 7.00 uur aan kant zijn, want dan werden de eerste bossen teen gebracht. Het was zaak dagelijks de gebrachte teen te schillen, want o wee als de bossen een dag overstonden. De teen was dan wat ingedroogd en zeer moeilijk schilbaar, zelfs de kwaliteit van het water, waarin de teen gewaterd was, speelde een rol. Een zanderige slootbodem gaf het beste resultaat. Het schil- of teenijzer moest bij de vork goed aaneensluiten zonder killen (slijtvoren).

Het ijzer met krammen vast op de paal, op onderarmhoogte, om in één vloeiende beweging eerst het dikke eind (de kont) en daarna het dunne eind (de top) te schillen. Meestal werd met de blote handen geschild, want handschoenen werden als lastig beschouwd, zelfs de beste leren handschoenen waren binnen 3 dagen aan flarden.

De eerste nachten in het seizoen was het slecht slapen van de kramp in de handen, hetgeen erger was dan de ontvellingen en de blaren. 's Avonds insmeren met het bekende middel glycerine en kamferspiritus gaf een heilzame werking. Zweren aan de handen ontstonden zelden daar de teenschillen geen schadelijke werking op de blaren hadden.

's Zaterdags en 's zondags werd er niet geschild, en na een rustperiode van twee dagen waren de handen weer in goede staat voor het volgende schilkarwei. In mijn laatste schilperiode schilde ik meestal kleingrauw. Rond 1925 bracht het schillen van een bosje davidjes 5 cent op, in 1955 was dat ongeveer 25 cent."

Na nog eens gevraagd te hebben wat het voornaamste was van het teen schillen antwoordt onze 76-jarige, "de bijverdienste".

Een leven lang in het griend en bijna elk seizoen weer aan de paal

Een gesprek met Jan van Montfoort, wonende in een huis op de grens van IJsselstein en Nieuwegein, met de toepasselijke naam "Griendenstein". Jan van Montfoort is 76 jaar, hetgeen hem niet is aan te zien. Lichaamsbeweging en buitenlucht in het verleden, gecombineerd met een werkzaam leven veronderstellen een uitste-

Jan van Montfoort aan het hout schillen.

kende gezondheid. Vanaf zijn 14e woont hij op "Griendenstein" van waaruit zijn vader een griend beheerde van ongeveer 28 ha groot. Toen het gezin van Montfoort in 1921 "Griendenstein" betrok was er te IJsselstein en omgeving nog veel griend, net als in het gehele Lopikerwaard, Bunnik, Houten, de Meern en Culemborg. Menig IJsselsteinse boer bezat in die tijd enige bunders (ha) griend.

Vanaf 1933 had Van Montfoort een halve weektaak als jachtopziener en in 1934 volgt hij zijn vader op als griendbaas. Jan van Montfoort geeft blijk van zijn grote liefde voor de natuur en zijn zorg voor het milieu.

"Wat waren de grienden vroeger toch mooi", verzucht hij. "En wat een angsten heb ik in de vijftiger jaren uitgestaan, toen de chemische onkruid- en ziektebestrijding in de griend op gang kwam". "Gelukkig is e.e.a. later nog ten goede gekeerd". Jan van Montfoort vertelt over de verschillende werkzaamheden in het

griend, vanaf 1 juli, wanneer het schilseizoen achter de rug is. Zoals het onkruid wieden met een wiedoord, het snijden van teen, of het hakken van het zwaardere hout met een hakoord, de afvoer per schouw naar groot water of de harde weg. Het schelven of op stuiken zetten van de teen en het met de kont in ongeveer 10 cm diep water zetten van de teen die in het voorjaar geschild moest worden. Na enige schiljzers en griendgereedschap te hebben bewonderd, laten we Jan van Montfoort zelf over het schillen aan het woord. "Half mei begon ongeveer het schilseizoen.

Als zesjarig jochie begon ik een volwassen schiller te helpen met stropen (het verwijderen van bast wat nog aan het hout hangt) en het opbossen van geschild hout en bast. Bakkers stookten vroeger elzetakkenbossen in hun ovens, maar menig bakker had voorkeur voor wilgebast voor het bakken van beschuit. Op ongeveer 11-jarige leeftijd begon ik met kit trekken. Kit is ongeveer 125 cm lang en heeft de dikte ter grootte van de wijsvinger. Als mijn vader even ging rusten probeerde ik zijn werk over te nemen. Met het klimmen van de jaren werkte ik met steeds zwaardere stokken, dit begon met "Kit" en eindigde bij de zgn. "10 Voets".

Hout_schillen aan de Utrechtseweg net na de Tweede Wereldoorlog. Middenin de schiller die de stokken door het houtijzer trekt. De jonge baststroker arriveert juist. De achterste schiller verstaat tevens de kunst van het opbinden.

Kit	104 stuks in een bos	125 cm lang
Carreband	52 stuks in een bos	162 cm lang
Half Vaats	39 stuks in een bos	182 cm lang
Tonnenband	26 stuks in een bos	228 cm lang
10 Voets	20 stuks in een bos	285 cm lang

In gunstige omstandigheden konden gemiddeld, dus groot en klein, 40 à 50 bossen geschild worden. Het aantal hing sterk af van de schilbaarheid van de stokken. Door selectie van de juiste soort is hierin door de jaren veel verbeterd.

Mijn vader had eens een partij hout aangenomen om te schillen. Het hout schilde bijzonder slecht waardoor er weinig te verdienen viel. Mijn vaders humeur zakte met de dag en toen eindelijk de laatste stok geschild was, rukte hij het houtijzer van de paal en smeed het in de sloot. Schilde de stokken daarentegen gemakkelijk, dan was het een plezierige zaak. De schil- of houtijzers werden meestal door de houtbaas ter beschikking gesteld en aan het einde van het seizoen weer bij hem ingeleverd. Voor de 10 voeters gebruikte ik een zwaar ijzer van 100 à 120 cm lang. Hout schillen was mannenwerk, sterke geroutineerde schillers konden dit werk dag aan dag volhouden. Omdat het hout niet geheel knoestvrij was gebruikte ik oude wanten of sokken om de handen. Mijn vader, en ikzelf ook, schilde van de vroege morgen tot de late avond, meestal zo'n 12 uur per dag. Mijn moeder schilde in de vrije uurtjes ook mee en zo kon het gebeuren dat onder het opbinden van de laatste bossen mijn gelovige ouders 's avonds het "Ora et Labora" lieten opklinken. Op de grote schilbedrijven met 30 tot 50 schillers waren de werktijden minder lang als bij ons. Door de Arbeidswet van 1919 en de controle van de arbeidsinspectie werd daar streng de hand aan gehouden, maar op arbeid in gezinsverband was nauwelijks controle mogelijk waardoor de veel te lange werktijden van de thuiswerkers."

In Engeland was het teen schillen ook een familieaangelegenheid. De ijzers waren niet zoals bij ons bevestigd aan separaat staande palen, maar aan een horizontale balk. De vorm van de schilijzers zijn gelijk als die bij ons.

Jan van Montfoort ontkent het verhaal van sommige houtschillers die beweerden dat het korte schilseizoen hen 5 à 6 kilo van het gewicht kostten. Hij zegt wel magerder geworden te zijn, maar 6 kilo gewichtsverlies acht hij overdreven. Wie had trouwens in die tijd gewicht teveel?

Voor ons het bewijs dat dit uiterst zware werk hem gemakkelijk afging.

Nawoord

Roest en kwijnt er zo'n prachtig schilijzer weg in uw schuur of op uw zolder, knap het dan als volgt op en geef dit fraai gevormde handgereedschap een ereplaats aan uw kamerwand.

Borstel het roest weg met een staalborstel en schuur het na met schuurpapier 100-160, oude schuurbanden uit de IJsselsteinse meubelindustrie doen het nog uitstekend. Daarna het ijzer afwassen met heet water waarin een scheut ammonia. Laten drogen en nu in de donkere was zetten (of kachelpoets) en uitborstelen, eventueel een kwastje metaalverniss nageven. Op deze wijze is weer een fraai stukje antiek voor het nageslacht bewaard.

Dit artikel mochten wij overnemen uit het tijdschrift van de Historische Kring IJsselstein 1982 no 23

o-o

WILGENSOORTEN-INLEIDING EN HERKENNING IN DE WINTER

Dit artikel wil een aansporing zijn voor mensen om meer interesse voor de wilg te krijgen en wel vooral de soorten die voor de mandenmakerij te gebruiken zijn. In dit eerste artikel komt o.a. de onderscheiding van soorten aan de hand van winterkenmerken aan bod. Het tweede zal gaan over onderscheiding d.m.v. het blad.

Inleiding

In Nederland heeft de griendcultuur in het verleden een belangrijke rol gespeeld. Uitgaande van in het wild hier voorkomende soorten heeft de mens rassen ontwikkeld die elk op hun eigen manier waardevol waren. Ook werden uit het buitenland geschikte cultivars geïmporteerd.

In Nederland heeft het Rijksgriendproefveld te Langbroek een grote rol gespeeld in de selectie, waarbij met name ir. W.D.J. Tuinzing genoemd moet worden.

De produkten uit de grienden werden o.a. gebruikt voor:

- hoepels (om tonnen e.d.), het zgn. hoephout;
- opbinden van wijnranken, boompjes; binden van rietschoven rijsbossen, de zgn. bindteen;
- schop-, hark- en andere stelen en stokken;
- zinkstukken bij dijkversteving, het rijshout;
- de mandenmakerij (vlechtteen).

Zo werd voor het vervaardigen van ongeschilde hoepels voornamelijk de schietwilg (*Salix alba* L.) gebruikt. Met teen afkomstig van de "Duitse dot" (*Salix dasyclados* Wimm.) werden rietschoven gebonden. Het "Frans geel" (*Salix fragilis* L.) was een hooggeschatte bindteen.

In de mandenmakerij kent men zeer veel uiteenlopende typen manden die elk andere eisen stellen aan de teensoort. Zo was het "Amerikaantje" (*Salix Americana* Hort.) uitermate geschikt voor de fijne, witte mandjes die in huis gebruikt werden. Naast de witte (=geschilde) teen kent men de bruine (=ongeschilde) teen en de gebuffte teen (buffen=koken en vervolgens schillen).

Van de ± 14.000 ha griend in het begin van deze eeuw was in 1977 nog slechts 2.300 ha over (waarvan 100 ha snijgriend). Veel grienden zijn in grasland of populierenbos omgezet. Eveneens veel oude grienden zijn doorgegroeid en zijn nu terug te vinden als wilgenbosjes, vooral in het gebied van de grote rivieren. Het is zaak de oude wilgenrassen voor de toekomst te bewaren. Zo heeft het Biesboschmuseum een collectie, evenals het Rijksinstituut "De Dorschkamp" te Wageningen.

Mensen die zelf een griendje willen aanleggen kunnen het best het boekje "Het vlechten van ronde tenen manden" (te verkrijgen bij de stichting) raadplegen. Mensen die problemen hebben met het verkrijgen van de goede wilgenrassen kunnen een briefje naar mij toesturen (T. Rulkens, Herenstraat 1, 6701 DG te Wageningen) of naar de stichting. Ik kan dan voor stekmateriaal zorgen, mits niet in al te grote hoeveelheden.

Herkenning van de soorten in de winter

Onderstaande wilgen zijn de belangrijkste die in Nederland in de mandenmakerij gebruikt werden (en worden).

Het herkennen van de soorten in een snijgriend hoeft niet al te veel problemen op te leveren. Een handig kenmerk is o.a. het wel of niet bitter zijn van de bast van de twijg. Door even te kauwen op een twijgje kan men al snel veel soorten uitsluiten. Verder is het zeer belangrijk te letten op de beharing van de twijg en op de steunbladmerken.

Bladmerken zijn de littekens op de plaats waar het blad aan de twijg bevestigd zat (zie tekening). Aan de voet van het blad van sommige soorten bevinden zich soms steunblaadjes. Ook deze steunblaadjes geven littekentjes na het afvallen van het blad in de herfst. Voor het bekijken van deze steunbladmerken kan een loep zeer handig zijn; ze zijn zelden veel groter dan 1 mm.

Verder is de vorm van de twijg van belang evenals de vorm van de knop.

Zie voor een overzicht van de knopvormen, bladmerken en steunbladmerken de tekeningen.

1. Katwilg *Salix viminalis* L. Streeknamen: kat, kathout, katgrauw, smalblad, palmhout, weda.

Kenmerken. Kan hoge struik worden (max. 10 m). Bloeit vóór het uitlopen van het blad in de eerste helft van april. Komt zeer algemeen voor in de Nederlandse grienden.

Kenmerken teen. Naar de top toe kort behaard. Bast van de twijg niet bitter van smaak. Geen steunbladmerken. Vaak al vroeg in de winter bloeiknoppen te zien aan de top van de twijg. Deze zijn duidelijk dikker en langer dan de bladknoppen. Geeft forse en lange loten die onvertakt zijn. Twijgkleur uiteenlopend, van lichte, geelachtige tinten tot zeer donkere bruintinten. De rassen met donkere bast hebben meestal brosse teen.

Gebruik. Vooral geschikt voor grove, bruine (=ongeschilde manden). De cultivars met lichtgekleurde bast zijn vaak uitstekend schilbaar. Een nadeel is de geringe duurzaamheid van het met katwilg gemaakte werk.

2. Amandelwilg *Salix triandra* L. Streeknamen: grauw, beugelgrauw, ijsgrauw, beugel, breedblad, driebast, drieblek, tweebast, beuk, greveling, waardenhout.

Kenmerken. Kan evenals de katwilg een hoge struik worden (max. 10 m). Een eigenschap die bij geen andere Europese wilg voorkomt is dat de oudere stammetjes een afbladderende bast hebben (vergelijk met de bast van de plataan). Bloeit gelijk met het uitlopen van het blad, eind april tot begin mei.

Kenmerken teen. Onbehaarde twijgen en knoppen. Bast niet bitter. Zeer duidelijke steunbladmerken. Zware, lange, vaak vertakte loten. Levert zowel dikke als dunne twijgen. Twijgkleur variabel, van lichtgroen tot bijna zwart. Twijgen naar boven toe vaak hoekig. Knoppen meestal aan de basis ingesnoerd, van de zijkant gezien (zie tekening).

Gebruik. Zeer goed schilbaar en geeft dan mooie, witte twijg. Goed splijtbaar. Ook geschikt voor bruin en buff werk.

De cultivar "Zwarte Driebast" heeft onvertakte en taaie twijgen.

3. Kraakwilg *Salix fragilis* L. Streeknamen: schietwilg, schitwilg, band, rood, geel.

Kenmerken. Kan een hoge boom worden (max. $\pm$ 25 m). Bloeit gelijk met het uitlopen van het blad, eind april tot begin mei. Wordt in Nederland ook wel als knotwilg aangetroffen (de meest algemene knotwilg is echter de schietwilg, *Salix alba*, die niet voor de mandenmakerij geschikt is).

De naam kraakwilg slaat op het feit dat de jonge twijgjes zeer makkelijk van de boom loslaten. Zo is de bodem onder een kraakwilgboom na een storm bezaaid met de twijgjes. De teen uit de snijgrienden is daarentegen allesbehalve bros.

Kenmerken teen. Onbehaarde twijgen en knoppen. Bast heeft bittere smaak. Steunbladmerken vrij duidelijk zichtbaar ($\pm$ 1 mm). Matig lange, enigszins vertakte twijg.

Gebruik. Uitstekende buffwilg. Zeer goede bindteen. Schilt niet mooi wit. Tot de kraakwilg behoren de volgende drie cultivargroepen ("rassen"):

- het "Belgisch Rood". Wordt op dit moment zeer veel door de Nederlandse mandenmaker gebruikt omdat dit vrijwel de enige wilg is die nog als snijgriend voorkomt. Heeft roodachtige twijgen;
- het "Frans Geel". Geeft fijne en vrijwel onverwoestbare bindteen. Heeft gele twijgen die naar de top toe rood worden. Als deze wilg als knotwilg gesnoeid wordt geeft dit een zeer mooi effect in de winter;
- de "Leerteen". Heeft glanzend gebroken wit gekleurde twijgen. Werd vroeger wel als bindteen gebruikt. Onvertakte teen.

4. Amerikaantje *Salix "Americana"* Hort. Ook wel genoemd: Amerikaans rood, rood, Duits rood.

Hoe deze Amerikaanse wilg in Europa terecht is gekomen, is een verhaal op zich.

Mandenmaker Ernst Hoedt uit Tirschtiegel (het huidige Trzciel bij Poznan in Polen) heeft omstreeks 1880 uit Ohio of Wisconsin (VS) enkele wilgen ingevoerd. Aangezien de invoer van wilgen verboden was in Duitsland heeft hij de verse twijgen tot manden verwerkt en zo het land in gesmokkeld. Vervolgens heeft hij de manden uit elkaar gehaald en geplant in zijn tuin. Slechts één kloon bleek aangepast te zijn aan het Europese klimaat en bovendien uitermate geschikt als mandenwilg. Het "Amerikaantje" verspreidde zich snel over heel Duitsland en vandaar o.a. ook naar Nederland.

Kenmerken. Blijft een lage struik (max. $\pm$ 2 m). Is een mannelijke kloon en bloeit gelijk met het uitlopen van het blad, eind april-begin mei.

Kenmerken teen. Onbehaarde twijgen en knoppen. Bast niet bitter. Zeer duidelijke steunbladmerken (ruim 1 mm). Bloeiknoppen zijn duidelijk groter dan de bladknoppen. De bloeiknoppen zijn gecon-

centreerd in de bovenste dm van de twijg en zijn 5-7 mm groot, terwijl de bladknoppen 3-5 mm zijn. Knoppen rood. Matig lange, dunne en onvertakte loten. Twijg naar de top toe bruinrood gekleurd.

Gebruik. Zeer goed schilbaar. Ook goed voor buff en bruin werk.

5. Bittere wilg *Salix purpurea* L. Streeknamen: bitterwilg, steenwilg, bitter, bastaardbitter.

Kenmerken. Kan hoge struik worden (max. 8 m). Bloeit gelijk met uitlopen van het blad, eind april-begin mei. Wordt weinig meer aangetroffen in de Nederlandse grienden.

Kenmerken teen. Onbehaarde twijg. Steunbladmerken ontbreken geheel. Smaak van de bast zéér bitter. Levert matig lange, zeer slanke teen die onvertakt is. Vrij lage opbrengst. Zeer makkelijk te herkennen doordat de binnenkant van de bast citroengeel gekleurd is.

Gebruik. Geschikt voor fijn, bruin vlechtwerk. Ongeschikt voor buffen en schillen. Geschikt als bindteen.

6. Duitse dot *Salix dasyclados* Wimm.

Kenmerken. Kan zeer brede, hoge struik worden (tot 8 m hoog). Bloeit vóór het uitlopen van het blad, maart en april. Komt veel in de Biesbosch voor. Alleen vrouwelijke exemplaren.

Kenmerken teen. Twijgen en knoppen fluweelachtig grijs behaard. Smaak van de bast iets bitter. Steunbladmerken duidelijk te zien. Forse, onvertakte loten met een laag soortelijk gewicht.

Gebruik. Zeer goed schilbaar, geeft dan mooi wit en glad hout, licht van gewicht. Minder geschikt voor bruin werk, droogt nl. moeilijk.

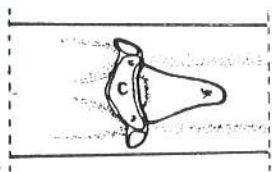
Mensen die zelf een snijgriend hebben en niet weten welke soorten erin staan zouden m.b.v. de hiernavolgende tabel aan de slag kunnen gaan.

Determinatietabel voor griendwilgsoorten in de winter

1 a	binnenkant van de bast citroengeel gekleurd	bittere wilg
b	binnenkant bast niet geel	2
2 a	twijg naar de top toe behaard	3
b	twijg niet behaard	5
3 a	smaak van de bast niet bitter	katwilg
b	smaak van de bast bitter	4
4 a	twijgen onvertakt, dicht fluweelachtig behaard	Duitse dot

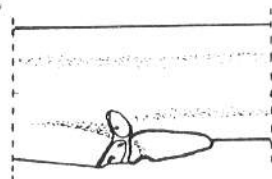
Tekeningen van winterknoppen
van diverse grindwiltjes.

Schaal

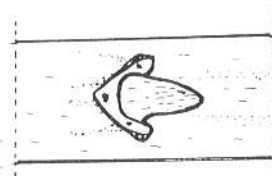
amandelwilt

(*Salix triandra* 'Zwarte Driehast')

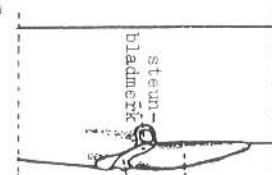
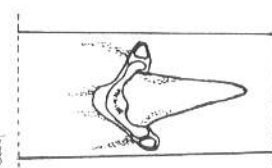
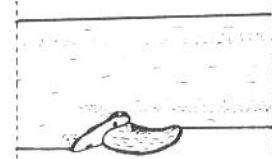
katwilt

(*Salix viminalis*)

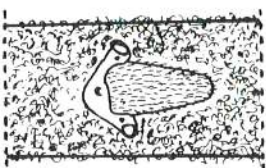

krakwilt

(*Salix fragilis* 'Belgisch Hood')

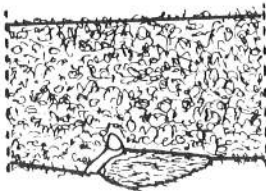

steun-
bladmerk
bladmerk
knop

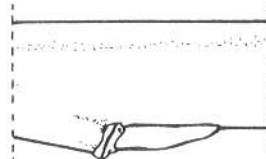
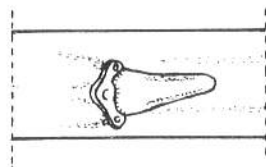
Duitse dot

(*Salix dasycardos*)

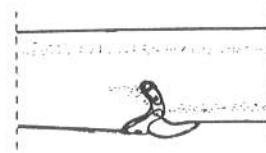
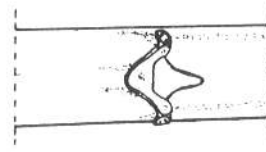
bittere wilt

(*Salix purpurea*)

Amerikaantje

(*Salix 'Americana'*)

In haar werkstukken past Ioana de aloude volkstradities toe in combinatie met de eisen van de mode van onze dagen. De door haar gemaakte dingen zijn niet alleen decoratief, maar vinden ook een praktische toepassing: ze is de maakster van enkele stellen lampen en van vrijetijdsmeubilair....

Er zijn twee persoonlijke tentoonstellingen gehouden van de volks-kunstenares Ioana Rudauskene. Aan de tweede ervan heeft haar hele familie deelgenomen: drie dochters, twee schoonzons en een kleindochter. Zodat men op dit moment kan spreken van de familiedynastie van vlechters uit Siauliai.

De tenen dingen zijn fraai en elegant. Ze zijn bij machte om iedere, zelfs de modernste flat mooier te maken: daardoor kan maar zelden iemand weerstand bieden aan de verleiding om een mand voor ondergoed, een spiegel in een lijst van gevlochten wilgetenen, een beschuitdoos of een damestasje te kopen. Deze en andere spullen zijn te koop in vele Litouwse winkels voor kunstnijverheidsprodukten en in andere winkels in dat land.

Asta Kibartaite, een kleindochter van Ioana Rudauskene, toont gevlochten dingen die door haar grootmoeder zijn gemaakt.

Dit artikel is overgenomen uit het informatiebulletin van de Ambassade van de USSR in Nederland. Een van onze donateurs maakt ons hierop opmerkzaam.

Literatuur

- Rulkens, T. Onderscheiding van soorten en klonen bij griendwilgen. Doctoraal verslag Landbouwhogeschool te Wageningen vakgroep taxonomie van cultuurgewassen, december 1983.
- Tutein Nolthenius De griendstatistiek 1977. In: Populier (1) 1979.
- Tuinzing, W.D.J. Eerste beschrijvende rassenlijst voor griendhout. N.A.K. 1940.
- Tuinzing, W.D.J. Verslag over het Rijksgriendproefveld te Langbroek en de andere griendproefvelden van 1931 tot 1938. Directie van den Landbouw. 1938.
- Westendorp, A. Het vlechten van ronde tenen manden. Stichting Wilg & Mand. 1983. Ton Rulkens.

Nieuwe donateurs

P.C.Beelen	Emmastraat 6	6031 AL Nederweert
A.Boender	Seringenplantsoen 109	2982 BJ Ridderkerk
C.van Dam	Aalsmeerderdijk 409	1436 BK Aalsmeerderbrug
J.van Geelen	Achtakkers 10	3311 JA Dordrecht
J.Hasenaar	Nooitgedacht 68	1398 EE Muiden
C.W.R.Hellendoorn	Kanaaldijk 93	1454 AD Watergang
R.Herwig	Zeggelaarsweg 5	6741 GV Lunteren
L.A.Idsinja	P.de Hooghlaan 8	3262 RE Oud Beijerland
C.L.Jurling	v.Reenenpark 5	3862 CB Nijkerk
J.Kerstens	De Heikant 5	4714 RD Sprundel
R.Klommen	Frisestraat 1	6096 BH Grathem
J.Kompagnie	v.d.D.v.Maasdamstr. 13	7691 AE Beijenstheim
H.Land	Fiifgeawei 23	8626 GA Offingawier
E.G.Lantink	Koeweidendijk 8	7161 RJ Neede
A.P.Mol	G.Borgensiusstraat 42	4384 JR Vlissingen
A.H.Oudenes	Tiendweg W7	2941 EP Lekkerkerk
E.J.Prins	Tjarit 12	9642 KD Veendam
D.Pronk	Parkweg 37	2271 AE Voorburg
Rotanhuis	Schoutenstraat 12	5801 BS Venray
J.J.Smit	Kerkstraat 45	6996 AG Dremp
B.P.J.Sprekeling	Melkweg 24	8251 AA Dronten
F.W.Stemler	W.Alexanderplein 24	2964 CM Groot Ammers
R.Timmerman	Noorderrand 34	8311 AX Espel (N.O.P.)
Mw.M.H.Tours	v/d Eyndenstraat 14	2582 EC 's-Gravenhage
H.M.den Uyl	Schotdeunen 16	4205 PD Gorinchem
Mw.W.J.Velt-Velze	Lessinglaan 56	3533 AX Utrecht
J.J.Verhoeven	Beekstraat 3	4814 BJ Breda
K.de Vries	Grettingalaan 74	8862 ZE Harlingen
S.Westerhof	Brink 1	9415 BP Hijken
Mw.M.Wijnker	Melkweg 24	8251 AA Dronten
S.van Wingerden	Mariapolder 19	3292 LC Strijensas
W.van de Zande	Maria Curiestraat 22	6533 HW Nijmegen

